

Dr. Tóth Ágnes nemzetiségkutatót

„Engem az ember érdekel, meghatározottságai, lehetőségei és válaszai”

Tóth Ágnes történész, egyetemi oktató, az MTA TK Kisebbségkutató Intézetének tudományos főmunkatársa, a Pécsi Tudományegyetem Német Történelem és Kultúra Délkelet-Közép-Európában Alapítványi Tanszékének vezetője. Szakterülete többek között a magyarországi németek legújabb kori története. E témában írt kötetei (Telepítések Magyarországon 1945-1948 között; Pártállam és nemzetiségek; Hazatértek) fordulópontjai a téma kutatásának.

– Akasztón, egy Duna-Tisza közti katolikus faluban születtem. Felmenőim között földműveléssel foglalkozók és iparosok egyaránt találhatók. Édesapám kereskedő volt; saját vegyeskereskedését, amit a háború után sikerült elindítania, 1949-ben államosították, azután szövetkezeti alkalmazottként dolgozott. Gyerekkoromban, az 1960-as évek második felében egy szétvert faluközösséget ismertem meg, annak minden következményével – kilátástalansággal, értéknélküliséggel, alkoholizmussal, gyakori öngyilkosságokkal – együtt. A férfiak nagy része a Dunaujvárosi Vasműbe ingázott, a nők a termelészövetkezetben és a visszahagyott háztájiban dolgoztak. Nem a megélhetési nehézségek, hanem sokkal inkább a jövőnélküliség volt nyomasztó, amelyet már gyerekként is éreztem. Öten voltunk – vagyunk – testvérek, és az egyéni ambícióinkon túl a falu perspektívtalansága is hozzájárult ahhoz, hogy mindannyian továbbtanultunk, eljöttünk onnan. A szüleimtől ez nagy áldozatvállalást követelt.

Humán érdeklődésem már az általános iskolában kialakult, s Kecskeméten, a gimnáziumi évek alatt csak tovább erősödött. Ezeket az éveket középiskolai tanáraink hatása és az az adottság formálta leginkább, hogy kollégiumban laktam. A város által kínált lehetőségek – könyvtár, színház, múzeum, irodalmi folyóirat – egy új világot nyitottak meg előttem.

Szegeden, magyar-történelem szakon végeztem. Hosszú ideig valójában az irodalom állt hozzám közelebb, szakdolgozatomat is *Szilágyi István* munkásságából írtam. Ebben az is közrejátszott, hogy az 1980-as évek első felében Magyarország 1945 utáni történetének kutatását – ami engem igazán érdekelt – még mindig nem lehetett függetleníteni a politikai elvárásoktól.

Az egyetem elvégzése után visszatértem Kecskemétre, amiben segítettek családi és gimnáziumi kötelességeim, valamint az, hogy egy kicsit már ismertem a város szellemi életét. Egy évig tájékoztató könyvtárosként dolgoztam a megyei könyvtárban. Ezt a munkát azért szerettem, mert szélesítette az általános műveltségemet, a nyolcórás munkabeosztás azonban nem adott lehetőséget a tudományos kutatásra. A könyv-

tárosságot ezért csak átmeneti megoldásnak tekintettem, de kezdetben nem adódott lehetőség a váltásra. Mint annyi minden az életben, ez a probléma is egy véletlennek köszönhetően oldódott meg. Ő. Kovács József –

– aki ekkoriban éppen katonai szolgálatát töltötte – egy szombati napon megjelent a könyvtárban. Korábban nem ismertük egymást, több évtizedes barátságunk innen datálható. Beszélgettünk erről-arról, kérdeztem mivel foglalkozik; ő pedig elmesélte, hogy munkahelyén, a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban milyen kutatási lehetőségek vannak. Nem sokkal később *Kisfaludy* Katalin átkerült a nagykőrösi fióklevéltárba, s ekkor *Iványosi-Szabó* Tibor felvett a levéltár legújabb kori részlegén megüresedett helyre. Szerencsés voltam. Azt tudtam, hogy XX. századdal akarok foglalkozni, azt is, hogy valamilyen formában a faluval, biztos témám azonban ekkor még nem volt.

– Említette, hogy az egyetemen kezdetben az irodalom vonzotta. Mi volt a fordulópont, miért pártolt át az irodalomtól a történelemhez?

– A történelem mindig is érdekelt, különösen a legújabb kori témák. Biztosan közrejátszott ebben a családi szocializáció is. Mint említettem, a szüleimnek saját tulajdonú vegyeskereskedése volt, így az államosítás után nemcsak a teljes egzisztenciális összeomlással kellett szembenézniük, hanem az évekig tartó megfélemlítéssel, vegzálással is. Árurejtegetés gyanújával évente felásták a kertünket, de az 1950-es években – a padlássöprés időszakában – nagyszüleimet is „kitüntetett figyelemben” részesítették. Bár valójában szegények voltak, mint a templom egere, nagyapámnak az elrejtett fél zsák lisztet egy szégyentáblával a nyakában be kellett vinnie a tanácsházára, hogy az aztán annak udvarán rohadjon el. Az 1960-as és 1970-es években az iskola vezetése a hittanra történt beíratásunkat igyeke-

zett szankcionálni. Az ilyen történetek mindennapok voltak abban az időszakban, én azonban ezeket az eseményeket tágabb összefüggéseikkel együtt akarom látni, értelmezni és megérteni. Engem ezekben a történetekben az ember érdekel, az adott helyzetben való meghatározottságai, lehetőségei és válaszai. Viszatarterve az eredeti kérdéséhez: a történelem általános iskolás koromtól érdekelt, de az 1980-as évek második feléig egyszerűen nem volt lehetőségem arra, hogy úgy és olyan módon foglalkozzam ezekkel a kérdésekkel, ahogyan szerettem volna.

– *Hogyan fordult a német nemzetiség kutatása felé?*

– 1985 őszén kerültem a levéltárba. Alig néhány hete dolgoztam ott, amikor megjelent nálunk *Kőhegyi Mihály*, a bajai múzeum igazgatója. Ő maga régész volt, de széles érdeklődési körével sokszor ki-kikacsintott irodalomtörténeti, numizmatikai, társadalomtörténeti témák felé is, kalandozásaihoz pedig rendszerint szerzőtársakat keresett maga mellé. Megismerkedésünkkor elmesélte, hogy ő egy katymári sváb családból származik, amelynek egy részét kitelepítették, másik része viszont itt maradhatott. Beszélgetésünk után elkezdtem módszeresen felmérni, hogy a levéltárban milyen, a témához kapcsolódó anyagok vannak. Az 1945 utáni falusi társadalomról volt ugyan némi ismeretem, de számomra teljesen új volt az, amit a kutatás során a különböző nemzeti-etnikai csoportok együttéléséről, a politikai hatalom ezzel kapcsolatos törekvéseiről megtudtam. Így kezdődött, s azóta is egyik meghatározó kutatási területem a magyarországi németek legújabb kori története.

– *Miként közelítette meg a téma vizsgálatát?*

– Először az észak-bácskai falvakban történtek földolgozásával, a lokalitás irányából próbáltam megérteni a németek kitelepítését. Viszonylag rövid időn belül nyilvánvalóvá vált azonban számomra, hogy a kitelepítés során megfigyelhetők területi különbségek, amelyek megértéséhez föl kell tárnai az ország többi, németek által lakott térségeinek eseményeit is, de megkerülhetetlen az akkori politikai hatalomnak, a pártok törekvéseinek, a személyes és politikai felelősség kérdésének vizsgálata sem. Kutatásomat ezért úgy területileg, mint a megválaszolendő kérdések tekintetében, sőt az alkalmazott módszertant illetően is kibővítettem.

Az 1990-es évek elején ezt az is lehetővé tette, hogy a belügy- és külügyminisztérium anyagai nemcsak hogy bekerültek a levéltárba, de kutathatóvá is váltak, így a németek kitelepítésének kül- és belpolitikai összefüggéseit, illetve a végrehajtás országos szintű szervezését is feldolgozhattam. Ebből született 1993-ban a *Telepítések Magyarországon 1945-1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák-magyar lakosságcsere összefüggései* című könyvem.

– *Fehér István A magyarországi németek kitelepítése 1945-1950 című, 1988-ban megjelent kötetét már a marxista kortársak is kritizálták. A politikatörténeti szemléletű mun-*

kát, azóta sokféleleképp felülvizsgálták. 1993-ban az is a szándékai között volt, hogy ezt a munkát meghaladja?

– Nem valaki, vagy valakik munkájának a meghaladása ösztökélt, hanem az, hogy én magam minél teljesebben, sokoldalúbban megmutassam ennek a folyamatnak az összetevőit, mozgatóit. *Fehér István* az 1980-as években, a Tudományos Szocializmus Tanszék vezetője volt Pécsen. Természetesen én is láttam munkájának ideológiai, értelmezési egyoldalúságait, és azt is, hogy sem ő, sem *Balogh Sándor* – a téma kutatásának másik meghatározó személyisége – egyáltalán nem, vagy csak érintőlegesen foglalkoztak több, a németek kitelepítését alapvetően meghatározó kérdéssel. Ilyen volt például a földreform végrehajtása; a szomszéd országokból érkező menekültek elhelyezése; a bukovinai székelyek letelepítése; illetve a németek kollektív megbüntetésének a politikai hatalomért folytatott harcban játszott szerepe. Ezeknek a kérdéseknek a lokális, regionális szintű vizsgálata tette lehetővé számomra, hogy néhány kérdésben a korábbiaktól eltérő következtetésre jussak. A kutatás eredményét végül benyújtottam kandidátusi eljárásra, s a disszertáció ezzel párhuzamosan kötetként is megjelent a Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadásában.

– *A Telepítések... című könyve rögtön két addigi tantételt cáfolt meg. Az egyik az volt, hogy a németek kollektív büntetése nem függött össze a földkérdéssel, a földreform végrehajtásával, a másik pedig az, hogy Potsdamban a győztes nagyhatalmak írták elő a magyar kormánynak a németek kitelepítését. Hogyan értelmezte ezeket a kérdésköröket?*

– Egy-egy történelmi folyamat értelmezésekor, bemutatásakor a rendelkezésünkre álló tények, adatok legszélesebb körét kell figyelembe venni. Csak így lehet az érem mindkét oldalát bemutatni. Valójában én az Ön által említett kérdések kapcsán is csak ezt tettem. A földreform végrehajtása történelmi szükségszerűség volt. Megvalósult formájában azonban a gazdasági célokat a baloldali pártok politikai érdekei fölülírták, hiszen a társadalom olyan rétegeinek földhöz juttatását, akik korábban nem foglalkoztak földműveléssel és nem is rendelkeztek ilyen szaktudással, nem a gazdasági észszerűség, hanem az 1945 őszi választások politikai haszonszerzése, a szavazóbázis megerősítése ösztönözte.

– *Mi kellett mindehhez?*

– A kitűzött célok eléréséhez szükség volt a németek által birtokolt földek minél nagyobb részének igénybevétele. Ezt a politikai hatalom már 1945 tavaszán, a svábok kollektív vagyonkorlátozása által biztosította. Előre lehetett tudni, hogy a rendelet alapján földre jogosultak jelentős részét nem lehet saját lakóhelyén földhöz juttatni, vagyis az ország más vidékeire kell áttelepíteni őket. Ehhez járult a földreform gyors, „forradalmi módon” való végrehajtása, ami szintén nagyon sok visszaélés forrásává vált. Hatására már a kitelepítések előtt megváltozott sok település nemzetiségi összetétele. A szakértelemmel nem rendelkező csoportok vagyonhoz juttatása nagy gazdasági károkat okozott,

egyben a helyi közösségeken belül évtizedekre kiható konfliktusokat gerjesztett.

– *Mi volt a helyzet a másik megállapításával?*

– A másik tézis, amit említett, a „Potsdam-legenda” negligálása volt. Ha megnézzük a politikai pártok és a kormány törekvéseit, akkor azonnal kitűnik, hogy nem tartható fent az az értelmezés, hogy a magyar kormány csupán a nagyhatalmak előírását hajtotta végre, amikor a németeket kitelepítette. Ezzel nem a nagyhatalmak felelősségét akarom figyelmen kívül hagyni, csak azt szeretném hangsúlyozni, hogy a németek kelet-közép-európai országokból való kitelepítésében nemcsak nekik, hanem az adott országok politikai elitjének és társadalmának is van felelőssége.

Amikor az 1990-es évek elején ezzel a kérdéssel foglalkoztam, akkor a magunk felelősségét próbáltam tisztázni, hiszen mindaddig ez nem történt meg. A dokumentumokból egyértelműen látszik, hogy a magyarországi politikai pártok már 1945 tavaszán megfogalmazták a németek kitelepítésének igényét; különbség abban volt csupán közöttük, hogy az a hazai németek mekkora körét érintse, illetve azt vesztes országgént miként tudják végrehajtani. Bár a pártok farizeus módon mindvégig tagadták, hogy a németekkel szemben a kollektív bűnösség elvét alkalmazzák, ez nyilvánvaló volt, hiszen e nélkül kitűzött céljukat nem tudták volna elérni. Az akció végrehajtásához a Szovjetunió támogatását már 1945 tavaszán megszerezték. Sztálin beleegyezését azonban nem elsősorban a magyar, hanem sokkal inkább a csehszlovák kormány azon törekvésének támogatása motiválta, ami az ottani magyarság kitelepítésére vonatkozott. Ennek fel nem ismerése szűklátókörűség volt a magyar kormány és a pártok részéről.

– *Milyen volt a kötet visszhangja?*

– Miután az általam bemutatott összefüggések tényeken alapultak, az eredményeket megkérdőjelezni nem lehetett. Úgy gondolom azonban, hogy viszonylag hosszú időt vett igénybe, amíg a magyar történetírásba beépültek ezek a megállapítások. Ebben persze az is közrejátszhatott, hogy a monográfiám egy vidéki levéltár kiadásában jelent meg. A kötetet 2001-ben német nyelven is kiadták. A nemzetközi tudományosság egyértelműen kedvezően fogadta.

– *Mennyiben lehet a Bodor-féle akciót a „wilde Vertreibung”(a vad kitelepítés)* kategóriájába beleilleszteni?*

– A bukovinai székelyeket a magyar kormány 1941 tavaszán a visszacsatolt bácskai területekre telepítette

le. 1944 őszén már nyilvánvaló volt, hogy ott tarthatatlan lesz a helyzetük. Ekkor állami segítség nélkül, magukra hagyatva menekültek a front elől. Hónapokig teljesen kiszolgáltatva bolyongtak a hadszíntérré vált ország útjain. Bodor György fellépése – aki maga is székely volt – és a Nemzeti Parasztpárt azon határozott állásfoglalása, mely szerint ezeket az embereket el kell helyezni, és számukra otthont, megélhetést kell biztosítani, szó szerint az életben maradásukat jelentette. A Bodor által önkényesen levezényelt telepítési akció, s az a mód, ahogyan ezt végig vitte, nagyon sok ellenérzést váltott ki a bukovinai székelyekkel szemben. Az akciónál Erdei Ferenc, az akkori belügyminiszter is tudomást szerzett, s néhány napos késéssel a kormány tagjait is tájékoztatta. Bodornak ahhoz, hogy a bukovinai székelyeket el tudja helyezni, a németeket fizikailag is el kellett távolítania házaikból. Ezért Lengyelországban a volt Apponyi-kastélyt internálótábornak jelölte ki, ahová néhány nap alatt a völgyeségi járás németiségét internálta, földjeiket pedig – nem bizonyított Volksbund-tagságukra hivatkozva – elkobozta, mindezt jórészt szóbeli döntések alapján. Bodor tevékenysége során tehát még az akkori jogszabályokat is áthágta, önkényesen járt el. Ugyanakkor látni kell azt is, hogy egy rövid ideig tartó, a Nemzeti Parasztpárt által felkarolt, részben azonban magánakciónál volt szó, amit sem a helyi közigazgatás, sem a kormányzat nem támogatott. Csehszlovákiában, illetve Lengyelországban a „wilde Vertreibung” hónapokig tartó, a helyi közigazgatás valamint a központi kormányzat által pártolt, a többségi társadalom aktív közreműködésével és brutalitással végrehajtott akció volt.

– *Ezzel kapcsolatban milyen véleményeket kapott?*

– Kritikával illettek, hogy nem voltam elég megértő, empatikus a Völgységbe telepített bukovinai székelyekkel szemben. Pedig én éppen azt próbáltam bemutatni, hogy a különböző kisebbségi csoportokat hogyan játszotta ki a politikai hatalom egymással szemben, s mennyire légüres térbe kerültek a székelyek. Az viszont tény, hogy a korábbi gazdálkodási tapasztalataik nem voltak elégségesek ahhoz, hogy egyik napról a másikra átvegyék a szőlő- és gyümölcsstermesztésen alapuló sváb gazdaságokat. Ráadásul ehhez alig kaptak állami segítséget.

– *A 2000-es évek elején munkahelyet váltott és kutatási területét is kiszélesítette. Ekkor született meg a Pártállam és nemzetiségek 1950-1973 című dokumentumkötet. Ez valaminek a lezárása volt?*

* A kelet-közép- és délkelet-európai németiségnek a második világháborút követő kényszermigrációját a szakirodalom több szakaszra osztja. Az önkényes, nemzetközi jogban nem szankcionált „vad elűzést” (wilde Vertreibung) részben a Vörös Hadsereg, részben az újjászerveződő államok (Csehország, Jugoszlávia, Lengyelország) reguláris és irreguláris egységei hajtották végre, nem ritkán tömeges erőszakkal, tömeggyilkosságokkal vegyítve. Ez az időszak a megszállástól a potsdami konferenciáig terjedt, ahol a kitelepítési határozatával lényegében a XIII. cikkely „törvényesítette” az elűzéseket, amivel a nagyhatalmak a folyamat ellenőrzését és keretek közé szorítását kívánták elérni. A Bodor-féle akciót Gerhard Seewaan összefoglaló munkája nevezi vad elűzésnek. (Ld. Gerhard Seewaan: Geschichte der Deutschen in Ungarn. Band 2. Herder Inst. Marburg. 2012., 341.)

– Nem, pont ellenkezőleg! Annak a kezdete, amivel most foglalkozom. Eljutottam a németek történetének kutatásában 1950-ig, és érdekelt, hogy egy politikai hatalom, amelynek ideológiájában meghatározó szerepe van a nemzeti identitás jelentősége tagadásának, miként viszonyult általában a nemzetiségekhez, a nemzeti kérdéshez, s melyek voltak nemzetiségpolitikájának jellemzői. Érdekes volt megfigyelni az osztályszempontok elsőségét. Azt, ahogy nemzeti identitás automatikus megszűnését hirdető politikai hatalom az 1950-es, 1960-as években társadalomszervező eszközként használta a nemzeti azonosságtudatot, majd áttért a nemzetiségek hídként szolgáló szerepének hangsúlyozására. A Magyar Dolgozók Pártja, majd a Magyar Szocialista Munkáspárt, valamint a közigazgatás különböző szintjeinek iratanyagai áttekintése során nyilvánvalóvá vált számomra, hogy azokban az időszakokban is, amelyek visszatekintve egyneműnek tűntek, eltérő súlypontokat lehet meghatározni. A korszak egészében – mint a két világháború közötti magyarországi nemzetiségpolitika esetében is – nagy eltérés, mondhatni szakadék mutatkozott az országos szinten meghozott elvi kinyilatkozások, a törvények, rendeletek nyújtotta lehetőségek és a gyakorlat között. Ez a kettőség a politikai hatalom, valamint a közép- és alsófokú közigazgatás közötti szereposztásként is értelmezhető. Megfigyelhető az is, hogy a végletekig központosított és ellenőrzött struktúrában a megyei közigazgatásnak igenis volt mozgástere, ezért aztán a nemzetiségekkel kapcsolatos eljárásban területi különbségeket tapasztalhatunk. A kötet 1973-as záró időhatárát az indokolta, hogy az 1968-as, az automatizmus elvét feladó párt-határozat hatásait is meg akartam mutatni.

– *Milyen irányba indult tovább?*

– A németek kitelepítésének kutatásakor figyeltem föl a visszaszökés vagy hazatérés jelenségére. Először nem is igazán értettem, hogy miről van szó. A forrásokban félmondatos utalásokat találtam arra vonatkozóan, hogy a kitelepített németek közül sokan visszaszöktek Magyarországra. A közigazgatási iratanyag mellett a bírósági, rendőrségi levéltári egységek, illetve az állambiztonsági iratok és a sajtó segítségével sikerült föltárni a jelenség államhatalmi kezelésének módját. De talán még ennél is jobban foglalkoztatott az egyes személyek szándéka: ki miért döntött úgy, hogy miután vagyont, állampolgárságát Magyarországon elvették, s egyetlen batyúval kidobták az országból, a megtorlást, a bebörtönzést, az ismételt kitoloncolást kockáztatva, mégis megpróbált visszajönni, ami értelemszerűen csak illegálisan volt lehetséges. Nyilvánvaló volt, hogy meg kell találnom a még élő érintetteket és meg kell nyitnom őket, hogy megismerhessem történetüket.

– *Milyen módszertant alkalmaztak a kutatások során?*

– A kérdéseim szükségszerűen indokolták az oral history (az elbeszélte történelmen alapuló kutatási módszer – *a szerk.*) alkalmazását. Strukturált interjúkat készítettünk, a visszatérés konkrét motivációin, mód-

ján kívül rákérdeztünk az adott személy szocializációjára, nemzeti identitásának jellemzőire is. Az interjúalanyokat kérdéseinkkel csak orientáltuk, aztán szabadon hagytuk beszélni őket, s bár így eltérő mélységű szövegek keletkeztek, az egyes kérdésekhez kapcsolódóan létrejött egy olyan szövegtest, ami általánosabb következtetések levonására és az összehasonlításra is alkalmas volt. A módszertan kidolgozásakor, illetve finomításakor nagy segítséget nyújtott Kovács András kollégám. Számomra nagyon érdekes volt ez a munka, épp az interjúzás, a személyes találkozások miatt.

– *Sok helyről hallottam, hogy a Hazatértek... című kötet legnagyobb újítása az volt, hogy az elemző és az idézett szöveg szinte egy elbeszéléssé olvadt össze. Miért ezt a formát és nem a kivonatolást választotta?*

– Számomra nem volt kérdés, hogy nem takarítható meg az a munka, hogy az egyes kérdésekhez kapcsolódó szövegrészekből egy teljesnek tekinthető szöveg-együttest hozzak létre. Mindent figyelembe akartam venni, ami a rendelkezésemre állt, csak így tudtam a választott utak sokféleségét megmutatni. Bár nyilvánvaló, hogy a végül felhasznált negyvenhat interjú nem tekinthető reprezentatívnak, azaz a mintegy tizenöt-húsz ezer visszaszökött, hazatért személyre vonatkozóan nem lehet általános érvényű következtetéseket levonni, de a döntések hátterét és ösztönzőit illetően is kirajzolódtak azonos mintázatok.

A könyv eredeti címe *Visszaszököttek* lett volna, csak az utolsó simításoknál változtattam meg *Hazatértek-re* – épp az interjúalanyok érvelését figyelembe véve. Ők ugyanis nem valahová, hanem a hazájukba akartak visszatérni, és bár ebben sok szempont – a német társadalom ellenállása, a kulturális különbségek, a hadifogoly férj visszavárása, az öreg szülők ellátása – játszott közre, tulajdonképpen mindannyian megfogalmazták, hogy Németországban maradásukkal maguk is jogosnak ismerték volna el a magyar állam büntetését.

– *A legújabb kutatásai a magyarországi németek történetére irányulnak a kommunista diktatúra időszakában. Hol tart a munka, és milyen súlypontjai vannak?*

– Az utóbbi években valóban a magyarországi németek 1950 és 1990 közötti történetével foglalkozom, de még csak az 1970-ig tartó időszak feldolgozásával vagyok kész. Munkám középpontjában az interakciók vizsgálata áll. Az elemzésben politika- és társadalomtörténeti szempontokat egyaránt szeretnék érvényesíteni. Az érdekel, hogy a politikai hatalomnak mik voltak a szándékai, és ezek hogyan jelennek meg az elvi deklarációk, a törvényi szabályozás valamint a gyakorlat szintjén. Bár a vizsgálatom középpontjában a német közösség áll, de ahhoz, hogy az ő helyzetükre vonatkozóan bármit is érvényesen mondhassak, a többi nemzetiség lehetőségeit is figyelembe kell venni – például az oktatás, vagy az önszerveződés területén. Az összehasonlítás tehát nem megkerülhető. Ezután meg kell vizsgálni, hogy a politikai törekvések milyen hatással voltak az adott nemzetiség helyzetére, miféle folyamatokat generáltak, milyen válaszokat adtak ezekre a közösségek. Minél mélyebbre ások, an-

nál nyilvánvalóbb számomra az, amit már korábban is említettem, hogy volt egyfajta szereposztás a politikai hatalom felső-, középső-, és alsó szintjei között a nemzetiségekkel kapcsolatos bánásmódot illetően.

– *Milyen bánásmódbeli különbségekre utal?*

– A magyarországi németek jogegyenlőségét a minisztertanács 1950-ben rendeletben mondta ki, igaz ennek ellentmond, hogy szavazati jogukat csak 1953-ban kapták vissza. Ha azonban megnézzük a mindennapi élet szintjét, láthatjuk, hogy a hátrányos megkülönböztetés egészen az 1960-as évek végéig fennmaradt. Itt most nem csupán az 1950-1953 közötti internálásokra gondolok, hanem például a családgyejesítéseknel alkalmazott hivatali eljárásra, az anyanyelvi oktatási jogok semmibe vételére egyaránt. Súlyos gazdasági problémaként jelentkezett az elvett, majd üresen maradt egykori sváb házak kérdése is. 1946-1948-ban több német családot összeköltöztettek, majd miután a magyar állam eredeti elképzelését – a németiség egészének kitelepítését – nem tudta végrehajtani, ezek a családok még az 1950-es évek végén is együtt laktak. Annak ellenére, hogy a telepések egy része már rég elhagyta ezeket a házakat és visszaköltözött eredeti lakóhelyére. A gazdasági észszerűség is azt kívánta volna, hogy az üresen álló, leromlott állapotú házakat hasznosítsák, de az eredeti sváb tulajdonosoknak még a visszavásárlást sem engedélyezték, a visszaadásról pedig szó sem lehetett.

Nyilvánvalóvá vált számomra az is, hogy nem lehet az 1950-1970 közötti évtizedekre úgy tekinteni, hogy ez volt az az időszak, amely bevégezte az asszimilációt. Ennek egyébként a rendszerváltás utáni folyamatok is ellentmondanak.

– *Hogyan lehet értelmezni a németek lehetőségeit erre az időszakra vonatkozóan?*

– Természetesen kétségtelen, hogy a nemzetiségi közösségekre a háború utáni évtizedekben nagy államhatalmi nyomás nehezedett, s nem rendelkeztek az önazonosságuk megtartásához szükséges intézményrendszerrel sem. A németek ráadásul még ezeket a nagyon korlátozott lehetőségeket is csak jelentős időbeli késéssel kapták meg. Ezzel együtt sem lebecsülendő a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetségének vagy a kultúracsoporthoz tartozók tevékenysége, a közösségi identitás megőrzésében játszott szerepe. Én abban, hogy a németek egy része ezekben az évtizedekben elrejtette nemzeti identitását, egyfajta alkalmazkodó ellenállást is látok. Az identitás elrejtése ugyanis nem jelentette annak feladását, sokkal inkább igazodás az államhatalmi elvárásokhoz.

A helyi közösségekben mindig is számon tartották, hogy ki a német. A közösség a külső támadások hatására összezárt, befelé fordult, ugyanakkor továbbra is a közös szocializációra, tapasztalatra, munkakultúrára támaszkodott. Ez mutatkozott meg például abban is, hogy a téveszek szervezésekor saját, külön termelőszövetkezetek létrehozására törekedtek.

A kollektivizálás hatására ugyan sok, németek által lakott falu is kiürült, és a hagyományos közösségek felbomlottak, a közösség pedig tovább szórványosodott. Az 1980-as évektől már észlelhető, hogy sokan újra felfedezték korábban elrejtett identitásukat. Meg merem kockáztatni, hogy ez sokszor nem is a tánc, a zene, a hagyományok vonatkozásában mutatkozott csak meg, hanem például abban is, hogy gyerekeiket egyre nagyobb számban írták nemzetiségi iskolába, mivel ismét fontosnak tartották a német nyelv elsajátítását.

– *Mi történt 1970 után? Mit szeretne még megírni, ha ezt befejezi?*

– Az első kérdésre a választ csak akkor tudom elmesélni, ha feldolgoztam. Most már a vége felé jár a *Dokumentumok a magyarországi németek történetéhez 1944-1953* című kötet kiadása, remélem, hogy még az idén megjelenik. A forrásokat német nyelven is összefoglaltuk. Abban bízunk, hogy így a német kollégák is hasznosítani tudják őket. A forrásválogatás során főleg a folyamat társadalomtörténeti vonatkozásaira helyeztem a hangsúlyt.

A következő egy-két évre a magyarországi németek rendszerváltásig szóló történetének feldolgozása marad hátra. Emellett mindig izgatott az egyházak nemzetiségekkel kapcsolatos szerepvállalása, törekvése. Ehhez a témához nagyrészt már összegyűjtöttem az anyagot, és „csak” a megírás van hátra. Az utóbbi években már németországi levéltárakban is elkezdtem az anyaggyűjtést egy újabb témához, amelyben azt vizsgálnám, hogy a magyarországi németek milyen szerepet játszottak a magyar-német kapcsolatokban, beleértve az egykori Kelet- és Nyugat-Németországot (az NDK-t és az NSZK-t) is.

Van még egy anyag, ami részben együtt van, s aminek a feldolgozását a közeljövőben be szeretném fejezni. Ez a jugoszláviai svábok második világháború utáni helyzetéhez kapcsolódik. 1944–1948 között egy kerényi családból, egymástól teljesen függetlenül az anya és a lánya is naplót vezetett. Míg az apát és az idősebb lányt elhurcolták malenkij robotra, az anyát és a tizennégy éves Katharina *Ackermann*t Gádorosra internálták, ahonnan ők Magyarországra szöktek és Baja környéki falvakban éltek hónapokig. Az egymással párhuzamosan, német nyelven, pontosabban dialektusban vezetett naplók önmagukban is egyedülállóak, nemcsak tartalmuk, de nyelvi vonatkozásaik miatt is. Nem kevésbé érdekes, hogy a magyar állam, azokban a hónapokban, amikor megkezdte saját német nemzetisége kitelepítését, a szomszédos Jugoszláviából átmenekült mintegy húsz-harmincezer német nemzetiségű személyt a nemzetközi jog értelmében kénytelen volt menekülteként alapvető ellátásban részesíteni.

– *Feladat tehát van bőven. Hogy nyugalom és erő is adatik hozzá, azt csak remélni tudom.*

Ritter György
ujkor.hu